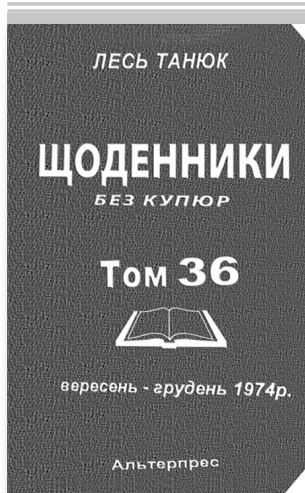

Рецензії

СЛОВО, ТЕАТР І ДОЛЯ ЛЕСЯ ТАНЮКА

Лесь Танюк. *Щоденники без купюр*. – Томи 1-36. – К.: Альтерпрес, 2003–2015.

Подив і захоплення не зникають. Навпаки, зростають із виходом кожного нового тому творів театрального режисера, мистецтвознавця, перекладача, поета, політичного і громадського діяча Леся Танюка. Спочатку з'явилось вибране у 3-х томах під назвою “Слово, театр, життя” (2003), а далі почали нарощуватися томи творів, які з'являлися друком в умовах своєрідного культурно-ідеологічного межипростору, коли Лесь Танюк розривався між культурою і політикою. Але наполегливо готував до друку свої унікальні “Щоденники без купюр”. Це видання розраховане на 60 томів, уже побачили світ 36 томів (про 1956–1974 рр.). Диво не завершується. Кожен новий том – нове відкриття потреби, вірніше, жадоби творчого самоздійснення Танюка-митця, культурної і суспільної атмосфери, в якій він намагався реалізувати свої театральні проекти, це нове осмислення проблемних напруг тоталітарного світу й пошуки можливостей обійти “мінне поле” партійних заборон, цензурних рогаток і вимушених компромісів.

“Щоденники без купюр” Леся Танюка – це щось особливе. Не стільки особистісне, не кажу вже інтимне, як суспільне, але виявлене через особистісне прозріння часу, епохи, суспільної й культурної атмосфери. Унікальний документ ледве не всієї другої половини ХХ ст. Здається, Лесь Танюк почав творити (не можу написати *вести*) щоденник на самому початку хрущовської “відлиги” і з тих пір наполегливо формує цей образ часу (з усіма його драматичними коливаннями й змінами режимів) із власних рефлексій, коментарів, документів, матеріалів Розстріляного Відродження, листів діячів культури, архівних знахідок, самвидаву й “тамвидаву” та газетно-журнальних витинків, включено з найризикованішими для компартійного істеблшменту публікаціями в українських емігрантських журналах “Сучасність”, “Шлях перемоги” тощо.

Чого там у цій щоденниковій епопеї на 150 величезних переплетених фоліантів (які автор переховував ціле життя на різних адресах, а тепер, нарешті, вишикував усі підряд на стелажах у своєму кабінеті!) тільки нема! Найголовніше, що цей документальний калейдоскоп із розлогими щоденниковими коментарями, (здається, не має у світі аналогів), а головне, є надзвичайно об'ємним вираженням настроїв, переживань, мрій молодого митця, який готує себе до високої творчої місії на ниві національної культури, який думає критично, вчиться, фіксує всі, мабуть, знакові, значущі події у СРСР і світі.

Українська культура втратила дуже багато через те, що далеко не всі – поодинокі! – вели щоденники. Боялися. Бо щоденник – це непомильний свідок і безжальний обвинувач, яких так охоче

“викликав” тоталітарний режим на “очну ставку” з ув’язненою національною культурою. Не вести щоденників означало не прирікати себе на ризик. До того ж саме утаємничення митця завдяки такій інтимній формі самовираження випадало з контексту ідеологічних норм творчого буття. Усе, що поза партійним контролем, що не охоплюється цензурою, потрапляло під гриф “самвидав”, а отже, підлягало вилученню й покаранню. Тому національна культура в період комуністичного режиму намагалася не “відкриватися” сповідальною повнотою свого переживання часу і власної незмирливості з ідеологічним диктатом в усіх сферах її функціонування. Щоденник – це унікальна форма творчої невідгубленості мистецького Я, у якій далеко не кожен митець насмілювався виражатися. Культура в образі письменника, художника, режисера, актора, композитора остерігала себе, намагаючись виробити такі форми і засоби ідеологічної мімікрії, у яких справжнє обличчя ховалося за ідеологічною маскою й відкривалося тільки найближчим, утаємниченим, посвяченим у таїну творчого Я.

Такий уже цей жанр щоденника, що не дозволяє фальшивити, як це часом буває в мемуарах, писаних на схилі літ, у яких автор має змогу “відредагувати” власне життя. Щоденник же, навпаки, передбачає максимальну відвертість, інтимну щирість, бо ж адресується передусім самому собі. Правда, для творчих особистостей прикметна певна адресність щоденникових записів, бо стосується це найчастіше проблем творчості, її психології, часом суто інтимних подробиць, пов’язаних із написанням того чи того твору, особистісних переживань, творчих криз...

На жаль, багато видатних митців першої половини ХХ ст. не залишили нам щоденників, а якщо якась частка щоденникових нотаток і збереглася, то в ній важко дослідникові порозкошувати – митці уникали повної відвертості, не висловлювали власного погляду на час і події, не відкривали подробиць особистого життя... Одне слово, дбали, аби в разі арешту щоденник не став

обвинувачем. Рідкісні винятки – це “Щоденник” Сергія Єфремова чи гранично відвертий щоденник Володимира Винниченка.

Та і друга половина ХХ ст. не вельми щедра на щоденники видатних діячів української культури, науки, політики. Згадаймо, з якою жадібністю вчитувалися дослідники в щоденники Остапа Вишні, Олександра Довженка, Василя Симоненка, в оригінальні щоденники з коментарями “Homo feriens” Ірини Жиленко...

Щоденники Леся Танюка мене вразили і схвилювали, бо я не сподівався, що в такому молодому віці Танюк (тепер надзвичайно популярний політик, режисер, історик театру, перекладач, поет) був дуже цікавим, сміливим у судженнях й оцінках, наполегливим у творчій самореалізації, глибоким аналітиком доби.

Кілька прикладів. Перший – з 1965-го року – під рубрикою “Російські патенти й імпотенти”:

“І це вже – система. Існує лише патентована “русская культура” – і все інше – “від лукавого”, яке до цієї месіанської культури просто ще не піднялося. Тому кпити з жлоба-хохла – етично (адже це захист високої мети, оборона від натовпу). Тому й не викликав глибокого осуду в світі розстріл українського (грузинського, абхазького, білоруського) ренесансу 20-х, убивство національних становлень. Світ сприйняв це очима “руського інтеллігента” – як закономірний процес “поглищення” “дужчою” культурою культури “слабшої”. Іншими словами – нормативна асиміляція, рано чи пізно створиться “единая советская нация”, “единый советский народ” – все нормально... Може, методи іноді надто суворі... Страшно їм стало тільки після того, як, підкріпившись Курбасами й Ахметелі, унітарний Молох перемолов Мейерхольда, Цветаєву (наших!), Міхоелса й Зускіна, взявся за Прокоф’єва й Шостаковича, бабахнув із самопала Фадеева, почав підбиратися до Ахматової й Зоценка. Лише тоді вони почали усвідомлювати, що бити на сполох слід було раніше, що поживою для цього Молоха були не просто національні культури, а національні

культури як частка Культури, і той дзвін калатає не лише за Курбасом і Кулішем” (т. 11, с. 21).

Із щоденника за 1969 рік:

“Нормальне суспільство почне розвиватися відразу після того, як буде зруйновано храм незаслужених привілеїв. Але якщо дурні хочуть (і можуть!) керувати розумними, – не дуже вони й дурні?” (т. 25, с. 13).

Із щоденника за 1974 рік:

“Закабалили бандократи не лише інші народи – запрягли в ярмо і свій власний. Не хочеш бути рабом – Магадан або Соловки. Не хочеш коритися ідіотів – куля від ідіота. Мазило державної машини – страх. Бензин – людські душі. Система самозакопувальна, суїцидна, підтримана багнетами й ракетами. То що, всі ми, яких так багато в ній самій і навколо, не подолаємо її, пишнотілу, проте виснажену, гонорову, але виморочену?”

Завдання номер один – нарощувати м’язи свободи – книгою, виставою, хірургічною операцією, словом, науковим відкриттям і просто чесним ставленням до життя. Ліпити нову модель нової людини – поза страхом і колінкуванням.

Ні мене, ні Неллю, ні тим більше Оксану вже не запряжеш у старого воза. Ми доведемо до пуття своє і з Курбасом, і з Миколою Кулішем, і все інше – хоч би чого це нам вартувало. Так само не зіб’єш з пуття Світличного чи Стуса, Чорновола чи Мороза, Сверстюка чи Ліну, Лукаша чи Оксану Яківну (Мешко)... Мільйони задурених ще вірять у байку соціалізму-комунізму, але то вже швидше інерція і самозахист від репресій, ніж... Бо ці мільйони щодня бачать тих попів, які проповідують їм комуністичний рай, а самі живуть страхітніше від “бісів” Достоевського...” (т. 35, с. 136).

Сергій Білокінь, який ретельно досліджує тканину “Щоденників без купюр”, сказав, що для нього вони – щось на зразок всеохопного словника Брокгауза-Ефрона. Справді, ми можемо знайти тут багато невідомого і про наших класиків – від Котляревського й раніше – до Шевченка й Івана Франка та Лесі Українки, і про старий український театр, і про Клуб Творчої Молоді, президентом якого було обрано Леся в його студентські

роки, і про шістдесятництво, і про українські арешти-покоси 1965–1966-го і 1972 років, і про катастрофу на Куренівці, і про вбивство Алли Горської, і знищений видавництвом “Зоряний інтеграл” Ліни Костенко, дивом збережений Танюком і вперше представлений у щоденнику, і закордонні матеріали 1930-х років про голодомор в Україні, і статистику “червоного терору”, і твори Валерія Марченка, і збережені Лесем Танюком листи Івана Світличного з неволі, і напівлегальне листування “свідомих курбасівців” Оріс Стешенко з Йосипом Гірняком (Київ-США), і “підривні” трактати Андрія Сахарова; численні поезії, публікації Шереха-Шевельова, Сергія Єфремова, Дмитра Донцова, Юрія Лавріненка, “Вертеп” Аркадія Любченка і навіть документальні дослідження про вбивства Симона Петлюри, Євгена Коновальця і Степана Бандери (зауважмо, уперше прізвище Бандера з’являється в щоденнику 1959 року! – Мар’ян Крушельницький розповідає своїм учням-студентам про це вбивство!). До речі, уже заради лише записів лекцій останнього учня Леся Курбаса геніального Мар’яна Крушельницького ці щоденники варто було почати видавати! Шкода, ці лекції досі не вийшли окремим виданням, як посібник для студентів театральних вузів, у яких досі не викладають системи Курбаса, яку європейська культура вважає сьогодні суперактуальною!

За “Щоденниками без купюр” Леся Танюка полюють не лише архівісти й історики з бібліофілами – вони цікаві для найширшого читача, легко читаються і вражають масштабом і філософією охоплених проблем і подій. По суті, маємо тут біографію цілої доби через одне прожите самовіддано, протестно й чесно життя. Окремі фрагменти (з українського літературного життя) друкувала “Українська літературна газета”, що викликало хвилю цікавих відгуків. Уривки із “Щоденників” Танюка вийшли друком і у збірниках, присвячених Григорію Кочуру, Миколі Лукашеві, Іванові Світличному, Вікторові Некрасову, Марії Приймаченко, Василеві Симоненкові, В’ячеславу Чорноволу, Аллі Горській і Василеві Стусу.

У 36-му томі вийшов друком нетрадиційний, але щиросердий есей Леся Танюка про Євгена Сверстюка – “Benedicti benedictes!” – “Благословенні благословляючі!”

Українській культурі пощастило, що Лесь Танюк творив ці унікальні особистісні прозріння свого часу, і я не уявляю вже історії українського театру, української культури, історії суспільного життя України другої половини ХХ ст. без цих стратегічних

“Щоденників”. Я вірю, вони повністю будуть надруковані, бо вони дуже потрібні саме зараз, сьогодні, для об’ємного пізнання нашої історії. Отже, том за томом ці “Щоденники” Леся Танюка мають надходити до читача, до наших бібліотек, до історика культури, до історика України, аби правда про цей жорстокий, але творчо не упосліджений час відкривалася перед оновленою незалежністю України.

Отримано 28 травня 2015 р.

*Микола Жулинський
м. Київ*

